

УДК 378.22:001.5:37.046

Т. О. ДМИТРЕНКО

доктор педагогічних наук, професор

С. В. КОПИЛОВАкандидат педагогічних наук, доцент
Херсонський державний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті обґрунтовано концептуальну модель адаптивної системи професійної підготовки магістрів соціальної роботи; виявлено ознаки, критерії, показники адаптивних соціально-педагогічних систем; розкрито особливості систем, що володіють якістю адаптивності.

Ключові слова: адаптивна соціально-педагогічна система, концептуальні засади адаптивної соціально-педагогічної системи, професійна підготовка магістрів соціальної роботи, адаптація, адаптивність, особливості адаптивної соціально-педагогічної системи.

Соціально-педагогічна система у процесі функціонування зазнає дії різних факторів. У мінливих, частково невизначених умовах результативність педагогічного процесу може бути забезпечена в адаптивних соціально-педагогічних системах. Основна суперечність, зумовлена дією об'єктивного фактору, має прояв у неперервному характері соціокультурних змін, що позначаються на соціальній роботі як формі соціальної допомоги та відсутності моделі професійної підготовки магістрів соціальної роботи в соціально-педагогічній системі, яка придатна для функціонування в таких умовах. Проведений аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів переконує в необхідності набуття адаптивної якості соціально-педагогічною системою професійної підготовки магістрів соціальної роботи.

У педагогіці адаптивність розглянуто відносно педагогічних систем різного рівня: системи освіти (М. Капустін, І. Якиманська, Є. Ямбург), педагогічної системи (Н. Абрамовських), системи навчання (П. Гальперін, О. Леонтєв, А. Границька). Існують роботи, присвячені адаптивній системі управління (Т. Давиденко, А. Мойсєєв, Т. Шамова). Адаптивні педагогічні системи набули поширення в середній і професійній освіті (Н. Галіахметова), вищій освіті (Л. Антропова, І. Леонова, О. Рябінова), а також перепідготовці й підвищенні кваліфікації кадрів (А. Арінушкіна, І. Соболев). Водночас слід відмітити, що адаптивні системи професійної підготовки магістрів соціальної роботи не стали предметом наукового аналізу. Виникає необхідність теоретичного обґрунтування специфіки адаптивних систем у вищій школі.

Мета статті – обґрунтувати концептуальну модель адаптивної системи професійної підготовки магістрів соціальної роботи в університеті.

Для досягнення поставленої мети необхідно: 1) виявити сутність, ознаки, критерії, показники адаптивних систем і уточнити поняття

“адаптація” й “адаптивність”; 2) з’ясувати специфіку адаптивних соціально-педагогічних систем шляхом аналізу процесу їх становлення й розвитку.

Поняття адаптації П. Каракі розглядає в широкому, загальнонауковому розумінні як особливу форму відбиття системами впливів зовнішнього та внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення з ними динамічної рівноваги, яка забезпечує гармонійне співвідношення системи з її внутрішнім і зовнішнім середовищем і розвиток цієї системи [2, с. 9].

Адаптація в педагогіці позначає здатність людини змінювати свій стан, поведінку, ставлення до чогось відповідно до змін умов життєдіяльності; це процес переходу тих, хто навчається, з одного стану в інший, з одної сфери діяльності в іншу. Ця здатність проявляється у збереженні стану внутрішньої рівноваги та успішного виживання людини в різних соціально-психологічних, економічних та матеріальних умовах. Адаптація також позначає здатність людини викликати зміни середовища під впливом своїх дій, яка проявляється в умінні переконувати інших, спонукати їх діяти відповідно до власних поглядів, умінні вести людей за собою, а також змінювати матеріальне становище [1, с. 26].

Адаптацію в соціології розглядають як пристосування систем, що самоорганізуються, до мінливих умов середовища [6]. Також її розуміють як важливий вид поведінки, діяльності, що має на меті забезпечити стійкість і стабільність соціального досвіду. Соціальну адаптацію тлумачать як процес пристосування соціального суб’єкта (індивіда групи, інституту) до соціального середовища при взаємній взаємодії та поступовому узгодженні цілей діяльності та засобів їх досягнення [3, с. 183]. Аналізуючи зазначені поняття, висновуємо: адаптація, з одного боку, характеризує стан рівноваги об’єкта, що визначається збалансованістю й забезпечує сталість; з іншого – уможливорює розвиток системи. Сталість передбачає функціонування системи при збереженні своєї структури, а також підтримку рівноваги завдяки гармонійному стану системи. Звідси, гармонізацію слід розглядати як функцію адаптивної системи.

З поняттям адаптації пов’язано поняття адаптивності. Воно може бути віднесено до системи, у тому числі до людини та її поведінки, особистості та її діяльності. У найзагальнішому вигляді адаптивність тлумачиться як здатність системи до адаптації, що, у свою чергу, пов’язано з її пристосуванням до зміни умов. Зазначений підхід характеризує адаптивність, по-перше, з точки зору врахування факторів впливу, а також особливостей ситуації (інформаційний аспект), по-друге, з позиції здатності до зміни (структурний аспект). Останню характеристику можна розглядати як таку, що описує можливості організованої системи перебудовуватися відповідно до умов процесу діяльності, що змінилися.

У науці адаптивність розглядають як ознаку, властивість або якість системи. Якщо говорити про адаптивність як ознаку системи, то у широкому розумінні вона характеризує здатність останньої пристосовуватись до різних умов навколишнього середовища. У технічних науках і кібернетиці

під адаптивними системами розуміють технічні системи зі зворотним зв'язком, що самоналаштовуються. З педагогічної точки зору, більш правильно говорити про систему, здатну до самоорганізації. Самоорганізація – процес, у ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної системи; він має місце в системах, що володіють високим рівнем складності та великою кількістю елементів, зв'язки між якими не є жорсткими. Процеси самоорганізації виражаються в перебудові існуючих і утворенні нових зв'язків між елементами системи.

Розрізняють три типи процесів самоорганізації: самозародження організації, тобто виникнення з певної сукупності цілісних об'єктів певного рівня нової цілісної системи зі своїми специфічними закономірностями (набуття студентом здатності до самоорганізації); процеси, завдяки яким система підтримує певний рівень організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її функціонування (механізм управління, що діє за принципом зворотного зв'язку і забезпечує рівновагу); вдосконалення та саморозвиток систем, які здатні накопичувати й використовувати минулий досвід (проекування соціально-педагогічних систем). Отже, в якості ознак адаптивної соціально-педагогічної системи будемо розглядати такі, що відображають різні її аспекти: випереджальний характер відбиття ситуації (інформаційний аспект), складна організація, що передбачає наявність зворотного зв'язку (структурний аспект); здатність до накопичення та використання досвіду (функціональний аспект). Звідси, виділяємо критерії для оцінювання ступеня прояву адаптивності соціально-педагогічної системи: наявність інформаційної моделі й адекватність стосовно зовнішніх вимог – особливостей професії та специфіки професійної діяльності соціальних працівників; ієрархічність організаційної структури (залучення суб'єктів різних рівнів до реалізації функцій організації й управління); комунікативність (створення умов для ефективної комунікації між суб'єктами освітнього процесу у спільній продуктивній діяльності); оперативність (інструментальна різноманітність, що забезпечує надання індивідуалізованої інформаційно-методичної допомоги студентам у відповідь на відхилення від запланованої навчальної траєкторії).

Усі групи ознак певним чином взаємозв'язані у своїх проявах і у сукупності здатні надати цілісний і повний опис адаптивної системи, тому вони прийняті як значимі характеристики щодо виділення адаптивних систем із множини тих, які застосовуються. Показниками прояву ознак є:

- наявність освітньо-професійної програми підготовки магістрів, робочих програм дисциплін, програм практики, що відповідають особливостям професії й специфіці професійної діяльності; модульна організація змісту професійної підготовки магістрів; наявність інформації про суб'єктні характеристики студентів;

- способи залучення студентів до реалізації функцій організації й управління; способи організації оцінювання, взаємооцінювання та самооцінювання, реалізації контролю, взаємоконтролю й самоконтролю навча-

льних досягнень студентів; способи організації комунікацій і наявність відповідних засобів; систематичність реалізації функції контролю, взаємоконтролю, самоконтролю; наявність засобів діагностики навчальних досягнень студентів;

– наявність і різноманітність засобів персоніфікованої інформаційно-методичної допомоги.

Якщо під якістю розуміти суттєві ознаки, властивості, особливості, які відрізняють предмет або явище від інших і надають йому визначеність, виникає необхідність установаження сукупності особливостей адаптивної системи, які виділяють її з числа систем загалом. Виходимо з того, що адаптивність характеризує здатність системи пристосовуватися до змін умов зовнішнього оточення й внутрішнього середовища. Урахування умов середовища забезпечує узгодженість, тобто націленість і спроможність досягти відповідності зовнішнім вимогам і внутрішнім можливостям, що зумовлює сталість як результат обмеження дії суперечностей. Зазначена особливість характеризує функціональну сторону адаптивних соціально-педагогічних систем. Адаптація відбувається, коли умови характеризуються повною або частковою невизначеністю, що є наслідком ймовірнісного характеру педагогічних процесів, неможливістю однозначного вимірювання та інтерпретації станів об'єкта.

Узагальнюючи вищезазначене, слід виділити такі особливості адаптивної соціально-педагогічної системи, які зумовлені її здатністю до самоорганізації:

1) структурні:

– сталість – збереження динамічної рівноваги через послаблення дії суперечностей усередині системи завдяки урівноваженості (узгодженості) її компонентів: а) зовнішніх, нормативно заданих і внутрішніх, індивідуальноустановлених; б) нормативного й варіативного змісту; в) технологічно спроектованої й ситуаційно скоректованої діяльності викладача; г) індивідуальних і групових форм роботи;

– гнучкість, що забезпечується організаційною впорядкованістю й варіативністю на основі переструктурування зв'язків усередині складної системи;

– інтерактивність – як здатність здійснювати зворотний вплив на системи, з якими вона взаємодіє (за рахунок набуття суб'єктами здатності до самоорганізації й самоуправління);

2) функціональні:

– прогностичність – як здатність із випередженням відбивати зовнішні й внутрішні впливи на основі накопичення та використання набутого досвіду;

– функціональність – як певна сукупність функцій, яку реалізує соціально-педагогічна система, у тому числі в умовах невизначеності та мінливості через реалізацію прямих і зворотних зв'язків і здійснення корекційних впливів.

Отже, адаптивність є якісною характеристикою соціально-педагогічної системи, яка закладається при її проектуванні через урахування дії факторів

зовнішнього середовища, а саме: стану розвитку науки, особливостей професії й специфіки професійної діяльності та умов внутрішнього середовища (особистісний і людський фактор), що характеризується певними параметрами (суб'єктні характеристики студентів: наявний досвід), обмеженнями (ступінь розвитку ціннісно-мотиваційної сфери й здатності до самоуправління) й можливостями (професійний творчий потенціал суб'єктів навчальної діяльності, засоби педагогічного управління).

На основі поняття адаптації розробляють поняття “адаптивні системи”, “адаптивні моделі систем”. У педагогіці адаптивність розглядається відносно педагогічних систем різного рівня: системи освіти (М. Капустін, І. Якиманська, Є. Ямбург), педагогічної системи (Н. Абрамовських), системи навчання (П. Гальперін, А. Границька, О. Леонтьєв,). Існують роботи, присвячені адаптивній системі управління (Т. Давиденко, А. Мойсеєв, Т. Шамова). З урахуванням досягнень сучасної науки цей перелік має бути доповнений індивідуальною системою самоорганізації та самоуправління (Т. Дмитренко, В. Нагаєв, К. Яресько,).

Адаптивність педагогічної системи, на думку Є. Ямбурга, П. Третьякова, зумовлена її здатністю запобігати появі суперечностей між компонентами та конфліктів між суб'єктами навчальної та соціальної взаємодії. Виконання цього завдання здійснюється через створення специфічного освітнього середовища й педагогічну підтримку. Критерієм функціонування адаптивних педагогічних систем школи виступають: здоров'язбереження суб'єктів педагогічного процесу, особистісний розвиток [4; 7]. Це свідчить про те, що зазначена педагогічна модель є втіленням гармонізаційного підходу в адаптації, який орієнтований на усунення суперечностей через психотерапевтичні засоби педагогічної підтримки.

Розвиток адаптивного підходу в педагогіці полягає в доповненні гармонізаційного варіанта оптимізаційним, свідченням чого є застосування адаптивних систем для формування компетенцій (В. Власова). З одного боку, такі системи забезпечують гармонізацію відносин (результатом є здоров'язбереження), з другого – досягнення результату при мінімальних витратах за даних умов та з урахуванням обмежень, з третього – створюють можливості розвитку суб'єктів спільної продуктивної діяльності. Це дає підстави стверджувати: адаптивні соціально-педагогічні системи реалізують три основні функції: гармонізації відношень учасників соціальної взаємодії, оптимізації спільної продуктивної діяльності суб'єктів педагогічного процесу, забезпечення особистісного розвитку.

Аналіз наукових праць за останнє десятиріччя доводить, що можливості використання адаптивного підходу в педагогічній науці не вичерпані. Адаптивні педагогічні системи набули поширення в системах середньої професійної освіти (Н. Галіахметова), вищої освіти (Л. Антропова, І. Леонова), перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів (А. Арінушкіна, І. Соколов). Ряд досліджень присвячено проектуванню адаптивних систем навчання: О. Власова, Л. Долінер, Ю. Соколов. Дослідники убачають адап-

тивність соціально-педагогічної системи у використанні комп'ютерних технологій, що, безперечно, позначилося на проектуванні таких систем. Існують роботи, присвячені вивченню загальних питань застосування автоматизованих систем навчання, розробці дидактичних функцій адаптивних освітніх систем, створенню функціонально-процесуальних моделей і забезпеченню різних варіантів комп'ютерної підтримки у процесі навчання. Не менш розробленими є моделі адаптивних систем навчання дорослих (А. Арінушкіна, А. Марон, Т. Мухлаєва, Ю. Соколов), проте недостатньо представлені адаптивні системи в галузі професійної підготовки фахівців із соціальної роботи.

Історичний аналіз існуючих підходів до розуміння адаптивних соціально-педагогічних систем дає змогу зробити такі узагальнення.

Розвиток теорії адаптивних педагогічних систем відбувався індуктивним шляхом: від експериментальних моделей школи до теоретичних узагальнень. Адаптивні педагогічні системи в теорії і практиці професійної підготовки спеціалістів розглядаються як: шлях забезпечення права на отримання освіти; механізм гуманізації сучасних освітніх систем; механізм забезпечення особистісно орієнтованого навчання; технологія забезпечення індивідуалізації та диференціації навчання; передумова формування професійно значущих характеристик; спосіб забезпечення наступності в багаторівневих системах професійної підготовки; засіб оптимізації управління професійною освітою (технологія).

Різним адаптивним педагогічним системам відповідають специфічні критерії їх функціонування: системі школи – особистісний розвиток, здоров'язбереження суб'єктів системи; системі вишу – професійно-особистісний розвиток, професійна компетентність, задоволеність процесом професійної підготовки; системі перепідготовки й підвищення кваліфікації – соціальний розвиток, професійна компетентність, мотивація професійної діяльності.

Критеріїв функціонування адаптивних педагогічних систем змінилися: від орієнтованих на розвиток особистості й гармонізацію стану системи (здоров'язбереження) до таких, що спрямовані на досягнення оптимального стану (розвиток компетенцій) за рахунок управління. Це дає змогу констатувати: крім основної функції – професійної підготовки магістрів соціальної роботи, в адаптивній соціально-педагогічній системі реалізуються гармонізаційна, оптимізаційна, розвивальна функції, що відповідає специфіці соціокультурної ситуації (неперервність соціокультурних змін) і вимогам ринку праці (підвищення ефективності професійної підготовки кадрів).

Вимога врахування зовнішніх умов утілюється в усіх видах адаптивних систем через реалізацію положень сучасної педагогічної науки. Проте існують і специфічні фактори, які слід брати до уваги: в адаптивних педагогічних системах школи – соціокультурні й педагогічні умови регіону, запити територіального співтовариства, сім'ї, особистості; в адаптивних соціально-педагогічних системах університету – особливості професії і специфіка професійної діяльності; в адаптивних педагогічних системах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів – особливості професійного становлення фахівців.

В існуючих концепціях адаптивних педагогічних систем значну увагу приділено врахуванню потреб, інтересів, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей учнів, проте ці внутрішні умови системи не набули структурованого вигляду. Для різних адаптивних педагогічних систем вони мають бути специфічними. Проведений аналіз дав змогу установити, що в адаптивній педагогічній системі школи врахуванню підлягає рівень знань, мотивація навчальної діяльності; в адаптивній педагогічній системі університету – суб'єктні характеристики студентів: наявний досвід, обмеження: готовність студентів до активної навчальної діяльності й можливості: професійний творчий потенціал суб'єктів навчальної діяльності, засоби педагогічного управління; в адаптивній педагогічній системі підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів – рівень професійної підготовки, мотивація професійної діяльності, структура професійного мислення. Водночас на сучасному етапі це положення потребує уточнення: необхідно говорити не про врахування можливостей, потреб та інтересів, а про адаптацію до них. Останнє передбачає не тільки врахування у значенні пристосування, а й перетворення в напрямі актуалізації можливостей, розвитку потреб та інтересів, адже адаптація є двобічним процесом.

Висновки. На основі аналізу сутності понять “адаптація” й “адаптивність” виявлено, що ознаками адаптивної соціально-педагогічної системи є: випереджальний характер відбиття ситуації (інформаційний аспект), складна організація, що передбачає наявність зворотного зв'язку (структурний аспект); здатність до накопичення та використання досвіду (функціональний аспект). Для оцінювання ступеня прояву адаптивності соціально-педагогічної системи виділяємо критерії: наявність інформаційної моделі й адекватність зовнішнім вимогам (особливостям професії й специфіці діяльності професіоналів у галузі соціального захисту; ієрархічність організаційної структури; комунікативність; оперативність. Враховуючи здатність адаптивної соціально-педагогічної системи до самоорганізації, виділяємо такі особливості: 1) структурні: сталість, гнучкість, інтерактивність; 2) функціональні: прогностичність, наявність сукупності функцій. Виявлення концептуальних засад адаптивної системи професійної підготовки магістрів соціальної роботи дає змогу перейти до обґрунтування методологічних засад проектування відповідної системи.

Список використаної літератури

1. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) [Электронный ресурс] / В. С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. – Режим доступа: <http://www.sofia-sfo.ru>.
2. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скаун, 1998. – 896 с.
3. Современные адаптивные системы образования взрослых : сб. тр. / сост.: В. И. Подобед, А. Е. Марон, Н. В. Василенко. – Санкт-Петербург : ИОВ РАО, 2002. – 152 с.
4. Тезаурус социологии. Тематический словарь-справочник / под ред. Ж. Т. Тощенко. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
5. Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами : учеб. пособ. для вузов по специальностям “Педагогика и психология”, “Педагогика” /

П. И. Третьяков, С. Н. Митин, Н. Н. Бояринцева ; под ред. П. И. Третьякова. – Москва : Academia, 2003. – 368 с.

6. Шамова Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пособ. для студентов вузов / Т. И. Шамова, П. И. Третьяков, Н. П. Капустин ; под ред. Т. И. Шаковой. – Москва : Владос, 2001. – 319 с.

7. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dic.academic.ru.

8. Ямбург Е. А. Школа для всех: Адаптивная модель (теоретические основы и практическая реализация) / Е. А. Ямбург. – Москва : Новая школа, 1997. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2015.

Дмитренко Т. А., Копылова С. В. Концептуальные основы адаптивной системы профессиональной подготовки магистров социальной работы

В статье обоснована концептуальная модель адаптивной системы профессиональной подготовки магистров социальной работы; выявлены признаки, критерии, показатели адаптивных социально-педагогических систем; раскрыты особенности тех систем, которые обладают качеством адаптивности.

Ключевые слова: адаптивная социально-педагогическая система, концептуальные основы адаптивной социально-педагогической системы, профессиональная подготовка магистров социальной работы, адаптация, адаптивность, особенности адаптивной социально-педагогической системы.

Dmitrenko T., Kopylova S. Conceptual Bases of Adaptive System of Training Master of Social Work

In the article the conceptual model of the adaptive system of training of masters of social work was described; the features, the criterias, the indexes of adaptive social-pedagogical systems were showed; were found out the features of systems that have the quality of adaptability.

Adaptive social-pedagogical system have features: anticipatory reflection of the situation (information aspect); complex organization (the presence of feedback – structural aspect), the ability to accumulate and use experience (functional aspect. Criteria of adaptability of social-pedagogical system are: the availability of information model and adequacy to external requirements – particular profession and the specific characteristics of professional activity; hierarchical organizational structure (involvement of subjects at different levels to implement the functions of the organization and management), communication (creation of conditions for effective communication between the subjects of the educational process in joint productive activity, operativeness (instrumental diversity, the provision of individualized information and information and methodical assistance to students). Adaptive social-pedagogical system is stable, flexible, interactive, predictive functional. From the definition of the conceptual foundations of adaptive system of training of masters of social work we can go to the justification of the methodological basis for designing this system.

Key words: adaptive social-pedagogical system, the conceptual basis of the adaptive social-pedagogical system, training of masters of social work, adaptation, adaptability, peculiarities of adaptive social-pedagogical system.